

УДК 378.14

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-2.41>**А. М. Лещенко**доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри гуманітарних дисциплін
Херсонської державної морської академії

«САМОМЕНЕДЖМЕНТ ПСИХОФІЗИЧНИХ СТАНІВ» ЯК АКМЕОЛОГІЧНА ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОРЯКА

У статті актуалізується питання підвищення рівня психоемоційної стійкості моряків далекого плавання як фахівців, що працюють в умовах постійного психічного та психологічного перенапруження. Доводиться, що таке підвищення психоемоційної стійкості може стати продуктивним через цілеспрямоване формування педагогічної компетентності та через опору й активізацію резервних механізмів психіки професійного моряка.

Зазначається, що у процесі професійної підготовки та професійного самовдосконалення моряка далекого плавання, враховуючи специфіку морської професії, а також інструментарій наукової педагогіки, зокрема її відповідних розділів, є доцільним активно застосовувати методи педагогіки вищої школи, а особливо акме-педагогіки. Саме такий підхід задовольнить усі основні вимоги сучасного морського судноплавства та матиме досить продуктивний характер.

Під час розробки науково обґрунтованих педагогічних шляхів подолання визначеної проблеми увага акцентується на тому, що в умовах тривалого впливу на моряків системи психотравмувальних факторів, їх актуальні психічні механізми з часом перестають бути надійними, навіть у досвідчених професіоналів. Таким чином, актуалізується нагальна потреба щодо формування саме педагогічної компетентності як у дипломованих працівників морського флоту, так і у курсантів вищих навчальних морських закладів. Визначається, що саме це сприятиме підвищеному формуванню розуміння про власні природні психофізичні механізми та, відповідно, створюватиме умови для формування умінь та навичок керувати цими механізмами цілеспрямовано і з позитивними результатами щодо покращення рівня працездатності та, відповідно, знижуватиме рівень впливу «людського фактора» на виникнення аварійних ситуацій на морі.

Для вирішення поставлених завдань запропоновано впровадження у навчальний процес вищих морських навчальних закладів спецкурсу «Самоменеджмент психологічних станів моряка», який є новою продуктивною педагогічно доцільною технологією, яка спрямована на актуалізацію ресурсних психофізичних механізмів майбутнього моряка та тим самим забезпечення можливості протистояти або мінімізувати вплив психотравмувальних факторів і, відповідно, забезпечувати високий рівень надійності професійного реагування.

Ключові слова: самоменеджмент, акмеологічна педагогічна технологія, «людський фактор», психотравмувальні фактори, психоемоційна стійкість.

Постановка проблеми. Інтеграція вищих навчальних закладів України в європейський освітній простір передбачає необхідність цілеспрямованої оптимізації всього вітчизняного навчально-педагогічного інструментарію, доведення його до відповідних світових стандартів з одночасним збереженням позитивних надбань вітчизняної педагогіки, зокрема педагогіки вищої школи. Особливої значущості ця проблема набуває в межах вищих морських навчальних закладів України, які забезпечують підготовку кадрів для сфери міжнародного морського судноплавства.

Сьогодні дослідники звертають увагу на психологічні аспекти управлінської діяльності на борту судна, що є специфічною морською соціотехнічною системою, зокрема в екстремальних ситуаціях [1]. Таким чином, формується завдання

з метою підвищення якості професійного реагування моряків та забезпечення умов для зниження рівня їх психологічного напруження, поліпшення якості уваги, пам'яті, сприйняття та інших пізнавальних процесів, що значно підвищить рівень безпеки міжнародного морського судноплавства.

Науковці актуалізують значення людського фактора, який виступає основною причиною аварійних ситуацій та безпосередніх аварій на морі, зокрема, це дослідження В.Г. Алексішина, Л.А. Козиря, Т.Р. Короткого [2]. Також пропонується комплексний підхід до професійної психологічної підготовки сучасного моряка такими дослідниками, як В.Г. Торський, Л.А. Позолотін та інші. [3], з метою стимулювання емоційно-вольової стійкості моряка, мотивування на бездоганну роботу, професійну спрямованість, формування умінь щодо

виживання у відкритому морі тощо. Ставляться питання щодо забезпечення якості професійної взаємодії моряків на борту судна, формування у представників офіцерського складу лідерських якостей тощо, це дослідження В.І. Снопкова, Т.І. Конопелько та інші [4; 5; 6]. Але при цьому науково не пояснюються та, відповідно, не обґрунтовуються механізми, що зможуть забезпечити високий рівень психоемоційної стійкості моряка та його безпомилкове професійне реагування [1; 7]. Тому виникає необхідність, з метою подолання визначених проблем в сфері підготовки морських кадрів, звернутися до сфери акмеологічного педагогічного знання, в основі якого лежить мета – максимально висока актуалізація всіх ресурсів особистості фахівця будь-якого профілю, зокрема його людських, особистісних та професійних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній науковій думці з погляду акмеологічного знання проблеми розвитку, саморозвитку та самовдосконалення особистості взагалі почали розглядати Н.В. Бехтерев, С.Л. Рубінштейн, А. Маслоу, О.О. Деркач та інші. Авторами, що розробляють питання професійної акмеології, є Л.В. Маркелова, С.С. Пальчевський.

Окрім того, останнім часом в українському дослідному просторі активно з'являються дослідження, присвячені формуванню професійної компетентності майбутніх моряків, зокрема роботи Л.Д. Герганова, С.М. Єгорової; проблеми формування іншомовної компетентності моряків далекого плавання вивчають О.М. Тирон, Н.Є. Огородник, О.С. Дягилева; впровадження ігрових методик викладання розглядають А.Ю. Юрженко, С.А. Волошинов; методики викладання окремих дисциплін для студентів морських навчальних закладів вивчають Т.Г. Зайцева, В.В. Чернявський, В.Б. Смелікова та інші.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування перспективності використання «самоменеджменту психофізичних станів моряка» як акмеологічної педагогічної технології формування педагогічної компетентності моряка.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, розробка педагогічних технологій для вищих навчальних морських закладів не може бути ефективною без урахування специфіки їх роботи у відкритому морі. Ця специфіка зумовлюється сукупністю факторів психотравмального характеру, під впливом яких кожен працівник морського флоту знаходиться щоденно та досить тривалий період, а саме:

– монотонність характеру роботи на борту судна, що загострюється впливом вібрацій, коливаннями, різного роду шумами природного та техногенного походження. Враховуючи територіальну та соціальну обмеженість, усі вони у сукупності виступають потужним чинником зниження рівня

уваги моряків, швидкості та точності їх професійного реагування, психічного напруження та емоційної дестабілізації;

– сенсорна депривація: у сукупності з тривалою розлукою з рідними, відсутністю достатньої кількості зовнішньої інформації, інформації про життя членів родини тощо сенсорна ізоляція об'єктивно сприятиме зниженню рівня відчуттів, сприйняття, пам'яті, мислення, погіршенню рис характеру та інших психологічних властивостей особистості моряка;

– психологічна депривація: обмеженість спілкування та вимушеність міжособистісних комунікацій через формальні соціальні зв'язки провокує моряків на переживання психологічного дискомфорту та сприяє підвищенню рівня тривожності;

– постійне усвідомлення вірогідності екстремальних ситуацій та пов'язаного з цим дефіциту часу на прийняття рішень. На фоні поступового виснаження психіки та нервової системи моряка цей фактор часто виступає об'єктивною підставою дій, недоцільних з погляду професіоналізму;

– необхідність виконання професійних завдань у незручний нічний час, який не корелюється з природними ритмами мозкової активності людини. Разом зі змінами певних кліматичних та географічних зон, у яких опиняються моряки в процесі транспортування вантажів згідно з певними маршрутами, а також внаслідок впливу перемінного магнітного поля, все це у сукупності об'єктивно сприятиме значному зниженню рівня психічного реагування та працездатності;

– тимчасове припинення статевого життя, що у сукупності з іншими негативними психологічними факторами збільшує негативний вплив на емоційно-вольову сферу моряків.

Відповідними негативними наслідками впливу на психофізичні механізми моряків виступають такі:

– поява деструктивних елементів, таких як агресивність, байдужість, черствість, безвідповідальність та інше;

– зниження рівня соціально-психологічної адаптації моряка до роботи в умовах ізольованого середовища;

– зниження якості психічних пізнавальних процесів, що лежать в основі сприйняття зовнішньої інформації та професійного реагування на неї;

– поява та закріплення психоемоційної напруги, схильність до стресових, афективних, депресивних станів, що також є підставою недоцільних професійних дій тощо. Тому ми акцентуємо увагу на існуванні об'єктивної суперечності, сутність якої полягає в безумовно високому рівні вимог до особистості професійного моряка, зокрема до його психіки, з одного боку, та реальних можливостей її актуальної фази, що є характерною для стану бадьорості моряка, з іншого боку.

Згідно з нашими дослідженнями підвищення рівня психоемоційної стійкості працівників морського та річкового флоту як фахівців, що працюють в умовах хронічного психічного та психологічного перенапруження, може бути продуктивним через цілеспрямоване формування **педагогічної компетентності**. З цієї метою ми вважаємо доцільним виходити з наступного:

- усвідомлення та наукове обґрунтування суті та значення проблеми підвищення рівня психоемоційної стійкості професійних моряків, а також курсантів морських навчальних закладів;

- визначення та систематизація педагогічних, психолого-педагогічних, правових, соціально-культурних організаційних, економічних та інших чинників, що сприяють поліпшенню психологічної професійної підготовки морських фахівців;

- визначення найбільш значущих об'єктивних та суб'єктивних факторів, що заважають стабільному функціонуванню психофізичних механізмів сучасного моряка;

- з'ясування та обґрунтування основних напрямів, принципів та форм педагогічної роботи в морських навчальних закладах з метою оптимізації ресурсної сфери майбутнього моряка тощо.

На наш погляд, впровадження в процес професійної підготовки морських фахівців тренінгових технологій не вирішить повністю проблему підвищення рівня психоемоційної стійкості курсантів як майбутніх професіоналів. Ця проблема повинна бути розв'язаною на основі системного комплексного підходу, через опору на резервні механізми психіки професійного моряка, доцільність якої обґрунтовується нами та може розглядатися як **стратегічно значуща** щодо значного підвищення рівня психоемоційної стійкості.

Так, О.О. Даниленко звертає увагу на психологічні аспекти управлінської діяльності представників офіцерського складу на борту судна [1]. При цьому саме судно разом з екіпажем розглядаються як специфічна морська соціотехнічна система, в межах якої діє різноманіття соціальних зв'язків. З тим, щоб забезпечити якість професійного реагування моряків саме в цій складній соціотехнічній системі, дослідники ставлять завдання щодо забезпечення умов для зниження рівня їх психологічного напруження, поліпшення якості уваги, пам'яті, сприйняття та інших пізнавальних процесів. Звертається увага на сутність та значення людського фактора, який виступає основною причиною аварійних ситуацій та безпосередніх аварій на морі [2]. Таким чином, пропонується комплексний підхід до професійної психологічної підготовки сучасного моряка [3], а також стимулювання емоційно-вольової стійкості, мотивації, актуалізація професійної спрямованості, формування умінь щодо виживання

у відкритому морі тощо. Ставляться питання щодо забезпечення якості професійної взаємодії моряків на борту судна, формування у представників офіцерського складу лідерських якостей, тощо [4; 5; 6]. Водночас науково не пояснюються та, відповідно, не обґрунтовуються механізми, які зможуть реально забезпечити високий рівень надійності професійного реагування в умовах стресогенного середовища [2; 7].

З метою запобігання визначених суперечностей є доцільним у процесі професійної підготовки та професійного самоудосконалення моряка, враховуючи специфіку морської професії, а також інструментарій наукової педагогіки, зокрема її відповідних розділів, активно застосовувати методи педагогіки вищої школи та акме-педагогіки. Саме такий підхід буде відповідати всім основним вимогам сучасного морського судноплавства, а тому буде мати значно продуктивніший характер.

Вимоги до професійної підготовки сучасних працівників морського та річкового транспорту зафіксовані у нормативно-правових положеннях, що стосуються проблеми «людського фактора», зокрема, Міжнародній Конвенції з охорони людського життя на морі 1974 року, СОЛАС-74 (International Convention for the Safety of Life at Sea, SOLAS-74), Міжнародній Конвенції з підготовки, дипломування моряків та несення вахти, 1978/95 рр. (Манільські поправки 2010 р.), Кодексу торгового мореплавства України, інструкцій «Управління командою на навігаційному містку» (Bridge Team Management), інструкції «Sea-farers Familiarization, Training and Appraisal Procedure», «Концепції людського елементу, принцип його організації» тощо.

Проблемам підвищення рівня безпеки в галузі морського судноплавства, поліпшення якості професійної підготовки моряків через оптимізацію морських ресурсів була присвячена відповідна Міжнародна конференція країн – учасниць Міжнародної Конвенції ПДНВ (1978/1995), що відбулась в Манілі (Філіппіни) у червні 2010 р. [8]. Зміст 19-ти Резолюцій її Прикінцевого акту став основою для подальшого обов'язкового стратегічного, системного педагогічного забезпечення умов якісної підготовки морських кадрів. Разом з проблемами дефіциту кваліфікованих кадрів, зменшення привабливості морських професій у зв'язку з піратством та тероризмом розглядалися питання інтелектуального та психофізичного перевантаження моряків, стану їх здоров'я, мінімального вікового цензу, часу відпочинку, боротьби з алкоголем та наркотиками тощо. З метою подолання цих та інших проблем країнам – учасницям Міжнародної Конвенції було запропоновано в максимально короткий час визначити додаткові ресурси та з 1 січня 2012 р. забезпечити процес навчання і підготовки професійних кадрів

для морського транспорту винятково за новими навчальними програмами. Тобто зміст Манільських поправок до Конвенції ПДНВ зобов'язав усіх учасників цього процесу, в тому числі й Україну, розробити в межах ВМНЗ нові навчальні програми та педагогічні технології, які на інноваційних підставах можуть сприяти передусім підвищенню рівня психоемоційної стійкості моряка, особливо в екстремальних умовах. У цьому зв'язку ми підкреслюємо значущість саме педагогічного аспекту у розв'язанні проблеми підвищення якості професійної підготовки сучасного моряка.

Значна увага міжнародного морського судноплавства до цієї проблеми зобов'язує проаналізувати основні причини високого рівня аварійності на морському флоті, зокрема, значення так званого «людського фактора», тобто обставин, що провокують грамотних і досвідчених професіоналів морської справи робити небезпечні помилки. Сучасний менеджмент морської галузі, попри високий рівень психофізичного перевантаження морських фахівців, продовжує бути орієнтованим на подальшу інтенсифікацію інтелектуальної, емоційно-вольової сфер морських фахівців шляхом висування перед ними нових і нових вимог, зокрема бути відповідальними, вимогливими, цілеспрямованими, людяними, чутливими тощо. Хоча Міжнародна Конвенція 2010 року висула вимогу щодо знаходження за короткий час певних додаткових ресурсів та негайне впровадження їх в практику навчально-освітньої підготовки сучасного моряка. Звернення до цих ресурсних механізмів було зумовлено проявом об'єктивної суперечності, що виникає, з одного боку, між високими вимогами, що пред'являє професія моряка до їх психіки, та її актуальними, тобто звичайними можливостями, з іншого боку. Під час розробки науково обґрунтованих педагогічних шляхів подолання визначеної проблеми ми виходимо з того, що в умовах тривалого впливу на моряків системи психотравмувальних факторів їх актуальні психічні механізми з часом перестають бути надійними, навіть у досвідчених професіоналів. Таким чином, був зроблений висновок про відсутність педагогічної компетентності як у дипломованих працівників морського флоту, так і у курсантів вищих морських навчальних закладів. Тобто вони не володіють знаннями про власні природні психофізичні механізми у повному обсязі та, відповідно, не завжди володіють уміннями та навичками керувати цими механізмами цілеспрямовано та вдало, а також не характеризуються значущими педагогічними якостями та властивостями.

Висновки та пропозиції. Для розв'язання означених проблем в Херсонській державній морській академії, в контексті впровадженого в навчальний план курсу «Менеджмент морських ресурсів» було розроблено спеціальний

курс «Самоменеджмент психофізичних станів моряка». Курс розроблявся на основі новітніх наукових досліджень у галузі педагогіки, психології, психофізіології щодо суті процесів функціонування природних психічних та психологічних механізмів особистості працівника будь-якої галузі. Об'єктивно наявну інформацію розглядали через призму можливостей сучасних педагогічних технологій, спрямованих на формування у майбутніх моряків педагогічної компетентності, а також на максимально інтенсивну актуалізацію ресурсної сфери. Відповідно, метою курсу було сприяння процесу формування у майбутніх моряків педагогічної компетентності зі всіма її визначеними структурними складниками, що і відповідатиме основним цілям акме-педагогіки.

Спецкурс «Самоменеджмент психологічних станів моряка» є новою продуктивною педагогічно доцільною технологією, що безпосередньо спрямована на актуалізацію ресурсних психофізичних механізмів майбутнього моряка та тим самим забезпечення можливості протистояти або мінімізувати вплив психотравмувальних факторів і, відповідно, забезпечувати високий рівень надійності професійного реагування.

Таким чином, звернення морських фахівців до такого різновиду самоменеджменту може дозволити достатньо продуктивно підвищувати рівень психофізичної стійкості моряків, що виступатиме передумовою їх безпомилкових професійних дій [9; 10]. Взагалі продуктивність звернення до самоменеджменту підтверджується цілим рядом вчених: на функцію самоменеджменту щодо актуалізації внутрішніх ресурсів людини з урахуванням зовнішніх факторів вказує В.М. Колпаков [11, с. 3], дієвість спеціальних технологій самовпливу та доцільність звернення до них, зокрема з метою уникнення стресових станів, обґрунтовують М. Вудкок і Д. Френсіс [12].

Отже, необхідність у розробці та системному впровадженні запропонованої технології в навчальний процес вищих морських навчальних закладів є актуальною.

Список використаної літератури:

1. Даниленко А.А. Психологические основы управления на морском транспорте. Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-История», 2004. 395 с.
2. Алексишин В.Г., Козырь Л.А., Короткий Т.Р. Международные и национальные стандарты безопасности мореплавания. Одесса : Латстар, 2002. 257 с.
3. Торский В.Г., Позолотин Л.А. Усталость на судне убивает: Продолжительность рабочего времени и времени отдыха моряков. Одесса : Порты Украины. 1998. 32 с.

4. Выживание и безопасность на море в вопросах и ответах : ЦПАП, 1997. 84 с.
5. Пономарев В.Е. Человек и безопасность судо-вождения. Москва : Транспорт, 1976. 152 с.
6. Снопков В.И., Конопелько Т.И., Васильева В.Б. Безопасность мореплавания / под ред. В.И. Снопкова. Москва : Транспорт, 1994. 247 с.
7. Броневицкий Г., Ладнов С. Психическая устойчи- вость – залог надежности профессиональ- ной деятельности моряка. *Морской сборник*. 2006, № 4. С. 70–74.
8. Міжнародна Конвенція про підготовку та дипло- мування моряків та несення вахти 1978 р. (Конвенція ПДНВ 78/95) з поправками 2011 р.
9. Зайцева Т.Г. Самоменеджмент психофізич- них станів моряка як інноваційна педагогічна технологія. *Педагогічний альманах*. 2011. № 11. С. 132–137.
10. Зайцева Т.Г., Ходаковський В.Ф. Теорія і прак- тика самоменеджменту психофізичних станів моряка з активізації людського ресурсу та подолання проблеми аварійності на флоті : [монографія] / Т.Г. Зайцева, В.Ф. Ходаковський; за ред. Т.Г. Зайцевої. Херсон : ХДМА, 2012. 136 с.
11. Колпаков В.М. Навчальна програма дисци- пліни «Теорія і практика самоменеджменту (для спеціалістів, магістрів іншого напрямку). МАУП, 2005. 30 с.
12. Вудкок М., Френсис Д. Раскрепощенный мене- джер: Для руководителя-практика. Москва : Дело, 1991. 220 с.

Leshchenko A. “Self-management of psychophysical states” as acmeological pedagogical technology of formation of pedagogical competence of the sailor

The article actualizes issue for the increasing the level psycho-emotional stability of long-distance sailors as specialists working in conditions in constant mental and psychological overstrain. It has proved that such an increase in psycho-emotional stability can be productive through the purposeful formation of pedagogical competence and through the support and activation of the reserve mechanisms of the psyche of a professional sailor.

It is noted, that this process of professional training and professional self-improvement of a long-distance sailor, taking into account of specifics the maritime profession, as well, as tools of scientific pedagogy, in particular its relevant sections, it is advisable to actively apply methods of higher education, especially acme- pedagogy. This approach will satisfy all the basic requirements of modern shipping and will be quite productive.

During the development of scientifically sound pedagogical ways to overcome this problem, attention is focused on the fact that in the long-term impact on sailors of the system of traumatic factors, their current mental mechanisms eventually cease to be reliable, even in experienced professionals. Thus, there is an urgent need for the formation of pedagogical competence in both graduates Navy and cadets of higher Navy educational institutions. It is determined that this will help to strengthen the understanding of their own natural psychophysical mechanisms, respectively, will create conditions for the formation of skills and ability to purposefully manage these mechanisms with positive results to increase efficiency and reduce the impact of the «human factor» on emergency situations at sea.

To solve these problems, it is proposed to introduce in educational process for higher maritime educational institutions a special course «Self-management of psychological states of the seafarer», which is a new productive pedagogically appropriate technology aimed at updating resource psychophysical mechanisms of future seafarers, accordingly, to ensure a high level of reliability and professional response.

Key words: self-management, acmeological pedagogical technology, «human factor», traumatic factors, psycho-emotional stability.